

Polska owca pogórza – ginący element krajobrazu?

Urszula Kaczor, Anna Kosiek, Katarzyna Lason

*Uniwersytet Rolniczy w Krakowie,
Katedra Hodowli Trzody Chlewnej i Małych Przeżuwaczy,
ul. Rędzina 1 B, 30-248 Kraków*

Ogromne znaczenie dla zachowania zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich ma ochrona ras wytworzonych w określonych warunkach środowiskowych. Ta adaptacja odgrywa istotną rolę szczególnie w ekstensywnych systemach produkcji o znacznym zróżnicowaniu warunków utrzymania. Polska owca pogórza należy do nielicznych ras bardzo dobrze zaaklimatyzowanych do trudnych warunków Pogórza Karpackiego, jednak oceną wartości hodowlanej objęte jest obecnie jedynie 1800 maciorek. Owce te cechują się dobrymi parametrami użytkowości mięsnej i wełnistej, maciorki zaś stanowią dobry komponent do krzyżowania towarowego, co sprawia, że hodowla tej ginącej rasy zasługuje na szczególną uwagę. Być może wsparcie jej hodowców dotacjami z Programu Ochrony Biodźnorodności sprawi, że nie zniknie ona z malowniczego krajobrazu pastwisk podgórskich.

Rejon Pogórza Karpackiego charakteryzuje się odmiennymi warunkami klimatycznymi i fizjograficznymi gleb w porównaniu z innymi obszarami Polski. Znaczne wahania temperatur, zarówno w ciągu doby, jak i roku oraz duża ilość opadów, dochodząca do 800–1200 mm rocznie, płytkie gleby, mało zasobne w próchnicę i wapń, kompleksu owsiano-pastewnego, ostry klimat i stosunkowo krótki okres wegetacji, predysponują ten obszar do uprawy trwałych lub przemianych użytków zielonych, w tym koniczyny czerwonej oraz jęczmienia i owsa – pasz najczęściej stosowanych w żywieniu owiec (Tołwiński i Czernek, 1973). Do końca lat 50. XX w. na całym obszarze gór i Pogórza Karpackiego hodowano owcę górską i rozważano możliwość wytworzenia na tym terenie rasy owiec odpornych

na miejscowe warunki klimatyczne, dobrze wykorzystujących pastwiska oraz cechujących się dobrą użytkowością wełnistą i mięsną. Dlatego też, na przestrzeni wielu lat podejmowano liczne próby wytworzenia nowej rasy, bazując głównie na polskiej owcy górskiej i trykach ras: Texel, Lein, Leicester, merynos polski, merynos wirtemberski, cygaj czy Kent (Czernek, 1973).

Należy jednak zaznaczyć, że próby tworzenia owcy pogórza sięgają jeszcze końca XIX w., kiedy to sprowadzono na teren Podkarpacia merynosy negretti, a następnie merynosy mięsne, cygaje i czarnogłówki, zaś na początku XX wieku cakła siedmiogrodzkiego. W kolejnych latach kojarzono owce miejscowe z fryzami i fagasami pomorskimi. Najlepsze rezultaty przyniosło krzyżowanie z caklem siedmiogrodzkim i fryzem, co spowodowało zwiększenie masy ciała, poprawę okrywy wełnistej pod względem jakości i wydajności wełny, przy zachowaniu dobrej produkcji mleka i odporności na warunki klimatyczne (Wójcikowska-Soroczyńska i in., 1992).

W latach 50. w gospodarstwach Pogórza Przemyskiego Jełowicki podjął próby wytworzenia owcy bieszczadzkiej, stosując dwa modele krzyżowania cakła z merynosem i kentem oraz z cygajem i kentem. W tym samym czasie w zakładach doświadczalnych Instytutu Zootechniki prowadzono prace nad owcą pogórza. W ZD Gaik za materiał wyjściowy do wytworzenia nowej rasy posłużyła owca bocheńska z dolewem krwi fryza i w niewielkiej ilości cakła (fot. 1), a uzyskane mieszańce kojarzono z trykami rasy Texel. W ZD w Grodźcu Śląskim natomiast, Luchowiec podjął próby kojarzeń matek polskiej owcy górskiej trykami ras Texel,

Berrichon du Cher i Leicester. Ponieważ najlepsze efekty dało krycie trykami rasy Leicester, w dalszej pracy wykorzystano tryki tylko tej rasy (Czernek, 1973). Wpłynęło to na pogrubienie kośćca, poprawienie pokroju ciała (zatem uzyskano owce o mocniejszej budowie), zwiększenie wydajności wełny, przekształcenie okrywy mieszanej w jednolite runo o dobrej wysadności. Z uwagi jednak na późne dojrzewanie maciorek oraz zbyt rzadką i grubą okrywę o niepożądanym charakterze, przekrzyżowano uzyskany materiał kentem, co przyczyniło się znacząco do

poprawy cech użytkowości wełnistej – zwiększenie masy wełny potnej o 50% w stosunku do materiału wyjściowego, a także uzyskanie jednolitej cieńszej wełny o sortymencie C, C/D, doskonale nadającej się dla przemysłu włókienniczego (Skrzyżala, 1997).

Kent również znacząco przyczynił się do zwiększenia przyrostów masy ciała tuczonych jagniąt, lepszego wykorzystania paszy, korzystniejszych cech wartości rzeźnej, czyniąc owce bardziej przydatne zarówno do tuczu intensywnego, jak i opóźnionego (Czernek, 1987).

Fot. 1. Stado cakło-fryzów w Gaiku (fot. W. Puchalski, 1951)
Fig. 1. A flock of Zackel-Friesian sheep in Gaik

Owce pogórza wymieniono po raz pierwszy jako odrębną odmianę w Zarządzeniu Ministerstwa Rolnictwa z dnia 1.07.1963 r., określając teren jej występowania na ówczesne województwa: rzeszowskie, krakowskie, wrocławskie i katowickie (Czernek, 1973).

Polityka hodowlana prowadzona w latach 70. w rejonie Pogórza sprawiła, że w każ-

dym województwie prowadzono odrębne prace hodowlane nad wytworzeniem owiec przydatnych w tym rejonie. I tak, w województwie wrocławskim użyto cygaja i fryza, w województwie krakowskim owcę typu olkuskiego, zaś w katowickim krzyżówki owcy pomorskiej z rasą Texel (Czernek, 1973).

W 1975 roku podjęto próbę ustalenia

programu rejonizacji owiec pogórza na terenie makroregionu południowo-wschodniego. W jego założeniu miała ona zajmować całą północną część ówczesnego województwa nowosądeckiego i południowe tereny województwa krośnieńskiego. Objęto wówczas oceną blisko dwa tysiące zwierząt tej rasy.

W ciągu kolejnych lat owca pogórza została jednak wyparta z woj. nowosądeckiego przez inne odmiany owiec długowłnistych i owcę górską, a rejon jej występowania obejmował jedynie tereny Beskidu Śląskiego i Żywieckiego oraz południową część województwa bielsko-bialskiego (Grzegorz, 1989). I choć słaba konsolidacja odmiany oraz niedostateczna podaż tryków spowodowały wyparcie jej z dość rozległego terenu, to jednak doceniono walory i znaczenie owiec pogórza i uzyskała ona

w 1977 r. status odmiany rasowej (Zarządzenie Ministerstwa Rolnictwa, za Grzegorz, 1989).

Zalety tej odmiany dostrzegł również Czernek i zwrócił uwagę na celowość utrwalania mięsno-wełnistego typu użytkowego owiec, z możliwością prowadzenia użytkowania mlecznego. Owce miały charakteryzować się średnio późnym dojrzewaniem, z masą ciała matek dorosłych sięgającą 55–60 kg, poprawnie wysklepioną klatką piersiową i dobrze wypełnioną tylną partią ciała.

Plenność matek, w zależności od udziału rasy Kent, wahała się od 131 do 156%. Roczna wydajność wełny potnej od matki w odroście rocznym sięgała 4–5 kg, przy wysadności 15 cm i sortymencie C/D, z dopuszczalnym odchyleniem w kierunku C oraz D dla tryków użytkowanych w regionach wyżej położonych.

Fot. 2. Stado polskiej owcy pogórza w gospodarstwie na terenie Beskidu Niskiego (fot. U. Kaczor)
Fig. 2. A flock of Polish Pogórze sheep in a Low Beskid farm

Fot. 3. Maciorki polskiej owcy pogórza na pastwisku SD KHTCHiMP – Bielany (fot. U. Kaczor)
Fig. 3. Polish Pogórze ewes on pasture of the Experimental Station of the Department of Pig and Small Ruminant Breeding in Bielany

Selekcjonując materiał hodowlany preferowano okrywą półotwartą, pozwalającą na stosunkowo szybkie usunięcie nadmiaru wilgoci (Czernek, 1987). Zwrócono również uwagę na znaczną zmienność cechującą parametry oceny run tej grupy owiec, od typowych dla wełny jednolitej do zbliżonych do wełny mieszanej, o średniej grubości 40 μm w stadzie Grodzca Śląskiego i 35–37 μm w stadzie we Wróbliku Szlacheckim. Średnia wysadność wełny owiec pogórza wynosiła 12,5 cm i wahała się od 9 do 21,5 cm (Wójcikowska-Soroczyńska i in., 1988, 1992).

Współczesne wymagania dotyczące użytkowości owiec pogórza nie uległy zmianie i zachowują pierwotne założenia wzorca tej rasy (fot. 2, 3). Jako rasa mateczna, o dobrych zdolnościach macierzyńskich i użytkowości mięsno-wełnistej zalecana jest do chowu indywidualne-

go. Maciorki o średniej plenności życiowej 130% i dojrzewaniu średnio-wczesnym mogą być kryte już w 7. miesiącu życia. Zwierzęta charakteryzują się stosunkowo długim, dostatecznie szerokim i głębokim tułowiem, osadzonym na średnio wysokich nogach, z dobrze rozwiniętą klatką piersiową i prostą linią grzbietu.

Owce, zazwyczaj o białym umaszczeniu, z dopuszczonymi ciemnymi i żółtymi odcieniami na głowie, uszach i kończynach, posiadają runo półotwarte, złożone ze stożkowatych słupek o tępym zakończeniu, z dobrym polem obrotu, wełną jednolitą średnio grubą i grubą, o sortymencie głównie CD (grubości 31–40 mikronów), przy wyrównaniu runa w granicach 6 mikronów i małym udziale włosów rdzeniowych.

W okresie minionych 20 lat liczne ośrodki naukowe w kraju prowadziły badania,

mające na celu wykorzystanie owcy pogórza w krzyżowaniu towarowym z rasami plennymi i mięsnymi.

Celem tych badań było uzyskanie większej ilości materiału rzeźnego, produkowanego stosunkowo niskim nakładem środków, dla zwiększenia dochodowości gospodarstw rolnych. W końcu lat 70. Czernek i Mróz (1985) przeprowadzili kontrolne tucze mieszańców owcy pogórza z trykami ras: merynos polski, czarnogłówka, Ile de France, Texel oraz fryz, zmierzające do sprawdzenia przydatności tej rasy do krzyżowania towarowego. Wykazano, że matki F1, pochodzące z kojarzenia owcy pogórza z trykami fryzyjskimi, odznaczają się wyższą o 40% produkcją mleka i większą o 30% ilością odchowanych jagniąt, a najlepsze efekty w ocenie poubojowej uzyskały mieszańce F2 po rasach Texel i czarnogłówka. Z kolei, w latach 90.

podjęto badania nad krzyżowaniem owcy pogórza z trykami rasy mięsnej Weisse Alpenschaf (WAS) i plenno-mlecznej rasy wschodniofryzyjskiej. W wyniku tych badań stwierdzono wysoką mleczność maciorek mieszańców p.o.p. x fryz, a największe przyrosty w tuczu do wieku 126 dni osiągnęły mieszańce dwurasowe (WAS x p.o.p.).

Wydajność rzeźną uzyskano na poziomie 42,4–43,2%, a dysekcja udźca u mieszańców F1 (WAS x p.o.p.) potwierdziła wysoką zawartość tkanki mięsnej (76,15%) i niewielką tłuszczu (7,60%) (Roborzyński i in., 2001). W tym samym czasie Piestrak i Ciuryk (1992) przeprowadzili badania nad użytkowością mięsną jagniąt pochodzących z krzyżowania towarowego maciorek owcy pogórza z trykami ras Berrichone du Cher, Ile de France, 7/8 krwi Suffolk, czarnogłówki, a także merynosa polskiego.

Tabela 1. Polska owca pogórza – zwierzęta objęte oceną wartości użytkowej i wpisane do ksiąg zwierząt zarodowych

Table 1. Polish Pogórze sheep – animals evaluated for productive value and recorded in flockbooks

Rok Year	Owce objęte oceną (szt.) No. of sheep evaluated (head)		Maciorki wpisane do ksiąg (szt.) Ewes entered in flockbooks (head)	Tryki licencyjne (szt.) Licensed rams (head)	Maciorki (szt.) Ewes (head)	
	maciorki ewes	tryki rams			remont replacement	sprzedaż sale
1993	3584	134	2826	391	758	-
1994	2368	91	2652	389	580	18
1995	2391	157	1956	340	435	120
1996	2170	146	1821	260	337	169
1997	2206	100	1751	169	444	11
1998	2193	92	1859	185	334	-
1999	2096	78	1762	181	334	-
2001	2127	125	1786	176	341	-
2002	2659	88	2177	217	478	4
2003	2657	80	2182	197	553	29
2004	2650	76	2224	188	426	17
2005	2606	74	2177	171	421	49
2006	2513	79	2137	145	369	132
2007	1830	66	1560	74	270	-
2008	1809	56	1561	55	248	-

Tabela 2. Polska owca pogórza – liczba stad objętych oceną wartości użytkowej oraz parametry rozplodowe macierek
 Table 2. Polish Pogórze sheep – number of flocks evaluated for productive value and reproductive parameter of the ewes

Rok Year	Liczba stad objętych oceną Number of evaluated flocks	Odchów jagniąt Lambs raised (%)	Użytkowość rozplodowa Reproductive performance (%)	Płodność Fertility (%)	Plenność Prolificacy (%)
1993	70	94,6	131,9	94,4	147,7
1994	63	99,5	140,7	98,6	143,4
1995	50	95,3	132,4	96,4	144,2
1996	41	92,8	134,0	97,2	148,6
1997	35	92,3	133,5	98,2	147,4
1998	26	91,0	129,1	98,4	144,2
1999	25	90,1	126,3	98,3	142,5
2001	26	91,8	130,4	98,4	144,4
2002	31	89,9	125,5	99,1	143,4
2003	30	92,4	119,0	95,9	136,3
2004	28	91,6	120,5	99,1	132,8
2005	27	88,0	108,2	97,5	126,2
2006	25	87,7	104,9	95,2	125,7
2007	17	85,3	106,6	96,9	128,9
2008	17	89,2	114,1	99,0	129,2

Pod względem przydatności do tuczu i wartości rzeźnej jagnięta mieszańce przewyższały znacznie osobniki z grupy kontrolnej. Najlepsze wyniki uzyskały jagnięta po trykach rasy Suffolk, a następnie Berrichone du Cher i czarnogłówka. W badaniach przeprowadzonych przez Ciuryka i in. (1996) nad użytkowością mięsną tryczków mieszańców, uzyskiwanych jako produkt uboczny z krzyżowania macierek owcy pogórza z trykami fryzyjskimi wykazano natomiast, że jagnięta te uzyskały o 4% wyższą wydajność rzeźną, a ich tusze były lepiej umięśnione (o 15% większa powierzchnia „oka poleńdwy”).

Analizując dane publikowane przez Polski Związek Owczarski w okresie minionych 15 lat (PZO, 1994–2009), można zaobserwować znaczne zmiany wielkości populacji owcy pogórza objętej oceną wartości użytkowej (tab. 1). Należy stwierdzić, że od roku 1993 liczba ma-

cierek objętych oceną zmniejszyła się o 50% – do stanu 1830 owiec. Maciorki wpisane do ksiąg zwierząt zarodowych stanowiły w roku 1993 około 79% objętych oceną, w kolejnych zaś latach wzrastał ich udział – aż do 85% w roku 2008. W latach 1993 i 1994 w stadach odchowywano najwięcej tryków licencyjnych, tzn. 1 tryka od ponad 6 matek, natomiast w roku 2008 produkowano jedynie 1 tryka od aż 20 macierek. Gospodarstwa prowadziły odchów materiału hodowlanego żeńskiego, najczęściej na remont własny i tylko sporadycznie na sprzedaż. Należy zwrócić uwagę, że od momentu wejścia Polski do UE nastąpił nie tylko dalszy spadek liczby tych zwierząt, ale również pogorszyły się parametry rozrodu i odchovu jagniąt. W tym miejscu należy przypomnieć, że owca pogórza nie stanowi rezerwy genetycznej i nie jest objęta dotacją taką, jaka przysługuje innym rasom podlegającym ochronie bioróżnorodności, a szkoda,

bo z pewnością przyczyniłoby się to do zwiększenia populacji tej tak bardzo wartościowej rasy. Należy również zauważyć, że liczba stad utrzymujących owce tej rasy zmniejszyła się z 70 w roku 1993 do 17 w 2008. Spadła również o około 15 jednostek procentowych plenność oraz uległ pogorszeniu odchow jagniąt, osiągając w latach 2006 i 2008 poziom odpowiednio 87,7 i 89,3%. Wskaźnik użytkowości rozplodo-

wej maciorek, który w latach 90. kształtował się na poziomie 100–140%, obniżył się w latach 2006 i 2007 do jedynie 104–106 jagniąt odchowanych od 100 maciorek (tab. 2).

Jedynie użytkowość mięsna jagniąt przeprowadzana w oparciu o masę ciała najpierw w 70., a od 1997 r. – w 56. dniu życia kształtowała się na zbliżonym poziomie i przyjmowała wartości od 17,5 do 19 kg (tab. 3).

Tabela 3. Polska owca pogórza – wyniki oceny młodzieży
Table 3. Polish Pogórze sheep – evaluation results of young animals

Rok Year	Średnia masa ciała jagniąt (70./56. dzień życia) Mean body weight of lambs (70/56 days of age)			
	tryczki – rams		maciorki – ewes	
	szt. – head	kg	szt. – head	kg
1993*	853	19,1	1215	17,6
1994*	777	19,0	840	17,7
1995*	827	19,2	1056	17,5
1996*	511	19,9	786	18,4
1997**	621	16,5	903	14,8
1998**	871	17,4	1057	16,2
1999**	804	16,4	1077	15,5
2001**	834	16,9	969	16,6
2002**	949	17,1	1280	16,9
2003**	1273	17,4	1315	17,2
2004**	1186	17,4	1328	17,2
2005**	1086	17,7	1228	17,3
2006**	1035	17,6	1173	17,3
2007**	859	18,0	888	17,9
2008**	807	17,8	897	17,6

* masa ciała oceniana w 70. dniu życia – body weight evaluated at 70 days of age.

** masa ciała oceniana w 56. dniu życia – body weight evaluated at 56 days of age.

Podsumowanie

Polska owca pogórza jest rasą bardzo dobrze przystosowaną do warunków klimatycznych regionu Pogórza Karpackiego i może odgrywać istotną rolę w pielęgnacji krajobrazu

i zachowaniu bioróżnorodności. Jako rasa mateczna jest doskonałym komponentem do krzyżowania w warunkach zdrowego i ekologicznego środowiska z trykami ras plennych, mlecznych oraz mięsnych. Należy stwierdzić, że walory prozdrowotne uzyskanych produktów owczar-

skich mogą stanowić podstawę rozwoju gospodarstw, których funkcjonowanie jest zagrożone bez wsparcia dotacjami.

Dlatego też, mając na uwadze realną perspektywę wyeliminowania z otaczającego nas

krajobrazu tej cennej i obecnie nielicznej już populacji, należałoby rozważyć objęcie jej, obok 13 innych ras i odmian owiec, Programem ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich.

Literatura

Ciuryk S., Kaczor U., Cecugiewicz S. (1996). Użytkowość mięsna tryczków mieszańców po maciorkach polskiej owcy długowłnistej odmiany pogórza i trykach fryzjskich. *Mat. Sesji Nauk. Wydz. Zoot. AR w Krakowie*, s. 10.

Czernek S. (1973). Charakterystyka prac nad owcą pogórza. *Prz. Hod.*, 13–14: 22–24.

Czernek S. (1987). Prace nad wytworzeniem owcy pogórza. *Owczarstwo*, 7–8: 9–12, 17.

Czernek S., Mróz K. (1985). Badania nad przydatnością owcy pogórza do dwustopniowego krzyżowania towarowego. *Rocz. Nauk. Zoot., Monogr. Rozpr.*, 23: 117–132.

Grzegorz U. (1989). Charakterystyka wskaźników użytkowania rozplodowego dla długowłnistej owcy polskiej w typie pogórza w Zootechnicznym Zakładzie Doświadczalnym – Grodziec Śląski. *Praca Magisterska, AR w Krakowie*.

Piastek T., Ciuryk S. (1992). Użytkowość mięsna jagniąt pochodzących z krzyżowania towarowego maciorek długowłnistej owcy polskiej odmiany pogórza z rejonu południowo-wschodniej Polski z trykami ras mięsnych. *Biul. Reg. Zakł. Upow. Post. AR w Krakowie*, s. 299.

Polski Związek Owczarski (1993–2007). *Hodowla owiec i kóz w Polsce*.

Roborzyński M., Kieć W., Knapik J., Krupiński J. (2001). Wstępne wyniki odchowu pastwiskowego i wartość rzeźna jagniąt, pochodzących z krzyżowania owcy pogórza z trykami rasy Weissen Alpenschaf i wschodniofryzjskiej. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 28 (2): 27–37.

Skrzyżala I. (1997). Pół wieku Instytutu Zootechniki Zootechnicznego Zakładu Doświadczalnego w Grodziec Śląskim 1946–1996. *Dział Hodowli Owiec. Mat. konf., Grodziec Śląski, 1997*, ss. 35–40.

Tołwiński J., Czernek S. (1973). Charakterystyka owczarskich gospodarstw drobnotowarowych w rejonie pogórza. *Prz. Hod.*, 13–14: 24–27.

Wójcikowska-Soroczyńska M., Radzik A., Szytych D. (1988). Wzorce grubości wełny owiec polskich. *Zesz. Probl. Post. Nauk. Rol.*, s. 352.

Wójcikowska-Soroczyńska M., Radzik-Rant A., Szytych D. (1992). *Owce występujące w kraju i ich wełna. SGGW, Warszawa*, s. 12.

Zarządzenie Ministra Rolnictwa w sprawie rejonizacji hodowli owiec z dnia 7.07.1963.

POLISH POGÓRZE SHEEP – A DISAPPEARING PART OF THE LANDSCAPE?

Summary

The conservation of breeds created under specific environmental conditions is of great importance to preserving farm animal genetic resources. This adaptation plays a significant role especially in extensive production systems with large differences in housing conditions. Polish Pogórze sheep are one of the few breeds that are very well adapted to harsh conditions of the Carpathian Foothills, but only 180 ewes of this breed are currently evaluated for breeding value. As a maternal breed, they are an excellent component for crossing in a healthy and ecological environment with rams of prolific, dairy and meat breeds. Subsidies given to the breeders from the Biodiversity Conservation Programme might prevent the disappearance of this breed from the picturesque landscape of local pastures.